

JUKKA RISLAKKI

Vorkutan pakkotyöleirin kapina 1953 ja sen suomalainen johtohahmo

Vorkutan pakkotyöleirissä alkoi kesällä 1953, pian Josif Stalinin kuoleman jälkeen, harvinaisen laaja ja seurauksiltaan kauaskantoinen lakko. Leirivaltaajien ja mielenosoittajien eturintamassa, yhtenä johtajista, oli 34-vuotias suomalainen näyttelijä Eino Prykä, jonka sotilaat ampuivat ensimmäisten joukossa. Hänen lisäksi surmattiin useita kymmeniä muitakin ihmisiä. Jukka Rislakki selvittää veristä tapahtumasarjaa.

■ Vorkuta Jäämeren tuntumassa, napapiirin pohjoispuolella Komissa, oli Stalinin ajan suurimpia ja pahamaineisimpia pakkotyöleirejä,¹ oikeastaan kokonainen leirijärjestelmä, joka muodostui useasta alaleiristä kaivosten ympärillä. Siellä oli yli 70 000 po-

1. Vorkutlag oli sodan edellä 1939 GuLagin leireistä 21. suurin (17 923 vankia). Sodan jälkeen sinne siirrettiin runsaasti eri kansallisuuksien ”fasisteja”. Suurimmillaan (1952) Vorkutlagissa oli noin 73 000 vankia. Neuvostoliitossa oli joitakin sitä suurempiakin leirejä. Norman Davies (2006) *No Simple Victory. World War II in Europe, 1939–1945*, New York: Penguin, 68, 333, 454 ja kuvaliite 3; Elmārs Pelkaus (toim.) (1999) *Okupācijas varu politika Latvijā 1939–1991. Dokumentu krājums*, Rīga: Nordik, 56–57; Anne Applebaum (2003) *Gulag. A History of the Soviet Camps*, Lontoo: Allen Lane, 123.

liittista ja rikosvankia 1950-luvun alussa. Venäjän Memorialin mukaan Vorkutan kautta kulki noin miljoona vankia 1940- ja 1950-luvulla, ja heistä kuoli ainakin 100 000 – luultavasti paljon enemmänkin. Vankien lisäksi Vorkutlag-leireille sijoitettiin periaatteessa vapaampia ”erikoiskarkotettuja”. Vuonna 1944 ryhdyttiin pystyttämään erikoisleirejä, jotka oli tarkoitettu ”viholliskansallisuuksien sotarikollisille”, siis muun muassa saksalaisille ja suomalaisille.²

Vorkutassa kaivettiin ankarissa oloissa hiiltä neuvostomaan pohjattomiin tarpeisiin. Esimerkiksi 1945 Vorkutan kaivoksissa rekisteröitiin 7124 työtäpaturmaa. Vankeja kuoli lisäksi nälkään, tauteihin, ampumisiin ja pakkaseen, jota oli jopa yli 50 astetta. Vain vähemmistölle riitti lämpimiä jalkineita. Vapaapäiviä ei ollut, ja työpäivät olivat kymmenen, jopa 12–14 tunnin mittaisia, vaikka virallinen normi oli kahdeksan tuntia.³

2. Enimmillään, 1948, siellä olisi ollut noin 98 000 vankia joidenkin lähteiden mukaan. Esim. Arnolds Vilters (2004) *Destination Vorkuta*, Riika: Auce, 123 (alkuteos *Eželons dodas uz Vorkutu* 1993). Paljon suurempiakin lukuja ovat esittäneet lähinnä entiset vangit; ”40 leirissä noin 200 000 vankia”: Horst Schüler (1993) *Workuta – Erinnerung ohne Angst*, München: Herbig (uusi painos 2006). Ks. myös saksalainen Wikipedia: ”Workuta” ja ”Horst Schüler”. Schüler esiintyi uuden saksalaisen historiikin (Wladislaw Hedeler ja Horst Hennig [2007] *Schwarze Pyramiden, rote Sklaven. Der Aufstand in Workuta 1953*, Berliini) julkaisutalaisuudessa Berliinissä syyskuussa 2007 Vorkutan lakon silminnäkijänä ja asiantuntijana: <http://www.stiftung-aufarbeitung.de/downloads/pdf/2007/art170907.pdf?PHPSESSID=4a85a6abd5f04b8482e49c09e35cedbc> (jäljempänä ”Berliini 9/2007”).

3. Tekemäni Mart Ojan haastattelut 2003. Julius Strauss ’No Escape for Gulag’s Former Prisoners’, *Daily Telegraph* 3.1.2004.

Eino Prykän nuoruudenkuva.

Kovista oloista ja kurista huolimatta – tai ehkä juuri siksi – Vorkuta tunnettiin sinnikäistä lakoista ja mielenosoituksista. Esimerkiksi talvella 1942 erään alaleirin vangit kaappasivat aseita ja järjestivät verisen, lyhyeksi jääneen valtauksen. Sadat poliittiset vangit vaativat 1936 parempia oloja syömälakoilla, joista pisin kesti uskomattomat 132 vuorokautta; näin virallisen tiedon mukaan. Vaatimuksiin taivuttiin aluksi, mutta vangeille ilmeisesti kostettiin myöhemmin. Vangit yrittivät järjestää uusia lakkoja 1940-luvun lopulla ja 1950-luvun alussa. Ne lopetettiin väkivalloin.⁴

Maaliskuussa 1953 luettiin Vorkutlagin ”punktien” ruokaloissa tai leiriradioiden kautta tiedotus Stalinin kuolemasta. Tieto herätti vilkkaan keskustelun, lietsoi huhuja ja nostatti toiveita vankien keskuudessa, mutta muutokset olivat pieniä ja hitaita. Poliittisia vankeja ei armahdettu. Katkeruutta herätti, että ensin vapautuivat rikosvangit ja sitten saksalaiset.⁵

Horst Schülerin mukaan hänen vankito-verinsa Vorkutassa olivat täysin epätoivoisia, koska heidän tuomioilleen ei näkynyt loppua. Kuri höltyi kevään 1953 mittaan.⁶ Vangit järjestäytyivät kansallisuusryhmiin ja onnistuivat hankkimaan radioita, joiden avulla seurattiin tapahtumia, muun muassa kapinointia Itä-Berliinissä kesäkuussa. Tie-

dotuslehtisiä jaettiin ja yhteyksiä eri leireihin pidettiin. Erityisen aktiivisia ja hyvin järjestäytyneitä olivat baltit. Historioitsija Adolfs Šilden mukaan latvialaisvangit olivat pohtineet jo aiemmin aseellisen kapinan onnistumismahdollisuutta. Jotkut toivoivat apua ulkomailta.⁷

30. kesäkuuta 1. eli Kapitalnaja-kaivoksen vangit levittivät lehtisiä, joissa kehoitettiin lopettamaan hiilen kaivaminen. Joku kirjoitti kaivoksen numero 40 seinälle: ”Hiiltä ei toimiteta ennenkuin armahdus tulee.” Heinäkuun 17. päivänä Kapitalnajajan vihaiset vangit pahoinpitelivät heitä komennelleen työnjohtajan. Välikohtauksesta kuultiin Vorkutan Retšlagissa, joka oli ”poliittisille” tarkoitettu kovennetun kurin leiri. Juuri samaan aikaan sinne tuotiin Karagandasta uusi erä poliittisia vankeja, jotka kertoivat Karagandan lakoista. Ne oli murskattu väkivalloin. Tulokkaille oli luvattu parannuksia ja heidän ”juttujensa” tutkimista uudelleen; heitä odottivatkin päinvastoin koko leirisysteemin pahimmat olot. Retšlagin 7. leirillä 350 heistä meni 19. heinäkuuta lakkoon, ja tuhannet yhtyivät siihen spontaanisti.⁸

Tieto lakkoilusta levisi rautatieläisvankien mukana. Vaunujen kylkiin maalattiin iskulauseita: ”Vieläkö työskentelette? Älkää olko pelkureita!” ja ”Toverit, olemme lakossa. Älkää jättäkö meitä yksin!” Kun johto lupaili helpotuksia oloihin ja houkutteli lakkolaisia töihin, sille vastattiin: ”Painukaa helvettiin hiilinenne!” Leiri toisensa jälkeen liittyi lakkoon, kunnes 29. heinäkuuta lakkossa oli kuusi Retšlagin 17 leiristä – kaikkiaan 15 604 vankia. Joka leirillä oli oma lakkokomiteansa.

4. Applebaum (2003) 365, 438–439.

5. Adolfs Šilde (1956) *Pa deportčtu pčdām*, ei painopaikkaa, Grāmatu draugs, 246; Horst Schüler (2001) *Workuta – vergessene Opfer*, 25 (Berliinissä järjestetyn näyttelyn esitevihko). Vilerts (2004) 123–135. Syksyllä 1955 ryhdyttiin armahtamaan sota-ajan rikoksista tuomittuja poliittisia vankeja.

6. ”Berliini 9/2007”. Ojan muistiinpanot 1.8.2001.

7. Adolfs Šilde *Baltische Schicksale* (Sonderdruck aus Acta Baltica Band XXIV) 50. Ei vuotta eikä painopaikkaa.

8. Šilde 49; Šilde (1956) 234–236 (jonka mukaan lakko alkoi 22.7.); Applebaum (2003) 439.

Lakon piirissä oli myös ”brutaaliudestaan tunnettu”⁹ kaivoksen numero 29 leiri, 10. leiri (eli leiri 10/29). Siellä oli eri tietojen mukaan noin 2500–5000 vankia, osa rikosvankeja. Leirin ”poliittisten” suurimmat ryhmät olivat ukrainalaisia ja liettualaisia. Virolaisia oli noin 380. Leirin johtaja oli upseeri nimeltään Dunalkin.¹⁰

Salaperäinen Eino Prykä

Mukana tapahtumissa olivat Liettuassa¹¹ elävä virolainen Mart Oja, 86, ja latvialainen Osvalds Porietis, 96.¹² He eivät tunteneet silloin toisiaan, mutta heillä oli yhteinen ystävä – suomalainen Eino Prykä, joka oli lakkokomitean jäsen. Porietis piti Prykää parhaana ystävänä, ja Ojakin jutteli usein tämän kanssa.¹³ Oja, entinen poliisi, oli vangittu 1945, koska hän oli hiihtänyt kolme vuotta aiemmin Suomenlahden yli, osallistunut vapaaehtoisena jatkosotaan Suomen puolella¹⁴ ja ylennyt vänrikiksi sekä saanut kaksi suomalaista kunniamerkkiä. Toimitaja Porietis puolestaan oli pidätetty Riiassa 1951 ja saanut tuomionsa siitä hyvästä ettei ollut suostunut yhteistyöhön KGB:n kanssa. Molemmilla miehillä oli kymmenen vuoden tuomio, toisella sota-aikeudelta, toisella ”troikalta”. Kaikilla leirin vangeilla oli iso vankinumero kirjailtuna toiseen hihaan ja toiseen housunlahkeeseen. Oja muistaa oleensa 1H341, Porietis 1H505.

Leirillä ei ollut tapana kysellä toisesta eikä kertoa itsestään liikoja. Kyselijä leimautui salaisen poliisin vasikaksi, jota uhkasi väkivaltainen kuolema vankitoverien käsissä. Miesten tiedot Prykän taustasta ovatkin varsin erilaiset. Oja muistelee Prykän kertoneen, että tämä oli vangittu Murmanskissa heti saavuttuaan maahan 1930-luvulla. Prykä sanoi halunneensa auttaa rakentamaan neuvostomaata mutta menettäneensä täysin ”illuusionsa”. Porietis kertoo tutustuneensa Eino Prykään vankisellissä Leningradissa 1951 ennen kuin heille kerrottiin, että neuvostovalta lähettäisi heidät ”miellyttävään paikkaan joen rannalle, missä etenkin kesällä olisi mukava levätä”. Määränpää oli kovennetun kurin erikoisleiri Retšlag (Jokileiri) Vorkutassa. Prykä pääsi leirillä sähkömieheksi.

Porietis sai tietää, että Prykä oli asunut vuosia Neuvosto-Karjalassa ja välillä Amerikassakin, ollut Petroskoin radion kuuluttaja, palvellut puna-armeijassa sodassa, ollut vankina Suomessa ja tuomittu sodan jälkeen Neuvostoliitossa. Porietis ei pidä mahdollisena, että tietojen joukossa oli ”legendaa”.¹⁵

Sukulaisillekaan miehen kohtalo ei ole täysin selvinnyt. Matti Lehtiö, jonka äidin serkku Prykä oli, tietää kuitenkin, että Eino muutti suomalaisine vanhempineen 1930 ensin Amerikkaan – jo toistamiseen, muuten – ja sieltä jo 1931 Neuvosto-Karjalaan. Eino kävi suomenkielistä koulua ja opiskeli Petroskoin teatteriopistossa. Siellä hän

9. Strauss (2004).

10. Jüri Kindel 'Kui miljonid löid lökkele. Veriselt mahasurutud vangide ülestõus Vorkuta laagris', *Kultuur ja elu* 3/2007; tekemäni Ojan ja Porietiksen haastattelut 2003; Applebaum (2003) 43, 443; Bonifācijs Daukšts 'Kam skanča zvans. Politieslodzīto sacelšanās Vorkutā 1953.gadā', *Diena* 1.8.2003.

11. Liettuassa siksi että hän ei saanut vankeuden jälkeen lupaa muuttaa Viron neuvostotasavaltaan. Ojan kohtalosta: John Lagerbohm 'Martin tarina: Viron, Suomen ja Kyllikin tähden', *Suomen Kuvalehti* 25/2003. Kyllikki on lotta, johon Oja rakastui palvellessaan Suomen armeijassa. He tapasivat uudelleen yli puolen vuosisadan jälkeen, molemmat leskinä, ja Oja olisi muuttanut Suomeen 2000-luvun alussa muttei saanut oleskelulupaa.

12. Porietis kuoli tätä kirjoitettaessa loppuvuonna 2007. Oja ja Porietis olivat leirillä 10/29.

13. Vuoden 1953 tapahtumista ei tietääkseni ole aikaisemmin kirjoitettu suomen kielellä. Prykän osuudesta niihin en ole koskaan nähnyt missään kirjallista mainintaa. Muissa maissa on julkaistu monia erilaisia, myös selvästi virheellisiä kuvauksia ja muistelmia. Vorkutaa on sivuttu myös lukemattomissa Neuvostoliiton ja GuLagin historioissa, usein lyhyesti ja pintapuolisesti. – Tapahtumien kulun ja tarkan uhriluvun pyrin osoittamaan silminnäkökuvauksiin ja virallisiin asiakirjoihin nojautuen. Haastattelemani henkilöt ovat/olivat aitoja aikalaistodistajia, joiden kertomukset vahvistavat toisiaan mutta toisaalta eroavat toisistaan; dramaattiset ja sekasortoiset tapahtumat etenivät hyvin nopeasti, niistä on 55 vuotta, ja myöhemmin luettu ja kuultu on saattanut vaikuttaa käsityksiin ja muistikuviin. Haastatteluilla arvioin saaneeni ”lihaa vankileirilämän kuvausten luiden ympärille”. Olen kirjoittanut Prykästä ja leirikapinasta aiemmin suppeamman lehtiartikkelin: Jukka Rislakki 'Kyröläissyntyinen Eino Prykä johti kapinaa pahamaineisessa neuvostovankilassa', *Pohjalainen* 26.1.2004.

14. *Vabaduse eest. Soomepoiste lühielulood* (1997) Tallinna: SSEÜ, 227. Lagerbohm (2003).

15. 'Par Eino Priki', Porietiksen muistiinpanoja, ei päiväystä. "Legendaa" näissä tiedoissa ei juuri ole – katso Suomen viranomaisten tiedot edempänä.

myös työskenteli Suomalaisen teatterin näyttelijänä.¹⁶

Eidon isä Niilo Prykä¹⁷ oli kotoisin Isonkyrön Tervajoelta; äiti Hilma s. Rintamäki oli vähäkyröläinen. Eino syntyi Isovassakyrössä 20. tammikuuta 1919 ja oli vanhempiensa ainoa lapsi. Hänen isänsä toimi kylän työväentalon vahtimestarina.

Kun Suomalainen teatteri suljettiin, Eino pääsi Pietariin Karl Marx -tehtaalle työhön. Hänet vangittiin 1938 vastavallankumouksellisesta toiminnasta epäiltynä ja pakotettiin allekirjoittamaan tunnustus. Lavrenti Berijan noustua Nikolai Ježovin tilalle NKVD:n johtajaksi Prykä vapautui 10 kuukauden vankeuden jälkeen ”todisteiden puutteessa”. Talvisodan ajaksi hänet määrättiin Terijoelle rintamateatteriin, viihdyttämään ”Kuusisen kansanarmeijan” sotilaita.¹⁸

Marraskuussa 1940 Prykä joutui sotilastiedustelun puhutteluun: Suomea tuntevaa ja kieltä osaavaa, näyttelijäntaitoista miestä tarvittiin vakoilutehtävään. Muuta vaihtoehtoa ei ollut, hänen annettiin ymmärtää. Prykä suostui ja komennettiin perusteelliseen koulutukseen Kantalahteen. Siitä hän kertoi myöhemmin Valpon kuulustelussa, jossa hän oli muutenkin hyvin avomielinen ja teki hyvän vaikutuksen kuulustelijoihin.

Sallan Aholanvaaran kohdalla 14. helmikuuta 1941 Prykä hiihti suomalaisessa siviiliasussa yli rajan Suomeen mukanaan reppu, väärennetyt paperit, rahaa ja pistooli. Tehtävänä oli värvätä avustajia, tarkkailla sotilasasioita ja tilaisuuden tullen värväytyä Suomen tiedustelun palvelukseen. Hänet ilmiannettiin Karhujärvellä rajavartiostolle heti ensimmäisestä talosta, jonne hän pyyhäytyi lämmittelemään ja ostamaan ruokaa.

Vaasan hovioikeus tuomitsi Prykän kesäkuussa 1941 maanpetoksen yrityksestä kolmeksi ja puoleksi vuodeksi kuritushuoneeseen. Hän opiskeli ruotsia vankilassa. Kun tuomion loppu häämötti 1944, Prykä vetosi toistuvasti Suomen viranomaisiin, jotta hän ei joutuisi palaamaan itään. Hän selitti joutuneensa teini-ikäisenä vasten tahtoaan neuvostokansalaiseksi ja olevansa siten Suomen kansalainen, ja jos niin ei katsottu

olevan, haluavansa heti kansalaiseksi. Vaihtoehtoisesti hän halusi järjestää itselleen ”assylioikeuden” jostain muusta maasta. Anomusta harkittiin vakavasti, sillä vankilassa Prykä oli ”pyrkinyt edukseen erottautumaan muusta vakoilijain joukosta”. Asia ei kuitenkaan ollut ”vielä ajankohtainen”.¹⁹

Sukulaiset kävivät puolustusministerin puheilla, ja viime hetkillä syksyllä 1944 tohtori, kansanedustaja Mikko Erich kävi toistuvasti vetoamassa Valpoon. 23. lokakuuta Prykä kuitenkin luovutettiin Neuvostoliittoon. Hän näyttää sitten viettäneen ainakin kolmisen vuotta vankileirillä – taas yllättävän lievä tuomio, jos hän oli todella pettänyt toimeksiantajansa.

Leiritovereilleen Vorkutassa Prykä sanoi: ”Sodasta nautin, mutta en aavistanut, että rauhasta tulisi niin kauhea.”²⁰ Vapauduttuaan sodanjälkeisestä tuomiosta Prykä avioitui karjalaisen näyttelijän Jenny Kemovan kanssa ja palasi työhön teatteriin. Vanhat ystävät ja työtoverit muistelevat häntä sydämellisenä, lahjakkaana ja teräväpäisenä kaverina.²¹

Amerikansuomalaisen kirjailijan Mayme Sevanderin mukaan Prykä vangittiin Aunuksen teatterissa Uljas Vikströmin näytelmän *Uudet ystävät* ensi-illassa. ”Hänellä taisikin olla sivurooli tai vain statistin osa paljon

16. Matti Lehtiön sähköpostit kirjoittajalle 16.10. ja 19.10.2003; Valtiollisen poliisin Rovaniemen osaston kuulustelupöytäkirja N:o 12/41, 22.2.–6.3.1941, Petroskoin Suomalaisen teatterin arkisto. Kymmeniä liuskoja Prykän suomalaisia vankila- ja Valpo-papereita on jostain syystä tässä arkistossa. Pidän mahdollisena, että ”punainen Valpo” on jatkosodan jälkeen päättänyt luovuttaa paperit neuvostoliittolaisille, koska kyseessä on henkiin jäänyt vakoija, joka siirtyi takaisin Neuvostoliittoon.

17. Prykä on vanhan kantatalon nimi Vähänkyrön Taipolan kylästä. Sana Prykä tulee oluen panemista merkitsevästä sanasta *brygga*. Joissain länsimurteissa prykä kuulemma tarkoittaisi laivan komentosiltaa.

18. Mainittu Valtiollisen poliisin kuulustelupöytäkirja 1941, Petroskoin Suomalaisen teatterin arkisto.

19. Prykän kirje sisäasiainministerille 9.4.1944 ja sen virallinen lähetekirje Karvian varavankilasta (H. Paasi ja A.R.); jaostopäällikkö Ville Pankon vastaus 25.4.1944; Prykän kirje Valpon päällikölle Riihimäen keskusvankilasta 26.9.1944 lähetekirjelmiseen. Kaikki: Petroskoin Suomalaisen teatterin arkisto.

20. Porietiksen muistiinpanot

21. *Punalippu* 8/1989; Porietiksen haastattelu.

suuremmassa näytelmässä”, Sevander totea.²² Tutkija Eila Lahti-Argutina sekä näyttelijä Orvo Björninen ja tämän vaimo Tanja puolestaan tietävät, että Eino vangittiin keväällä 1951 Petroskoissa, missä esitettiin ajankohtaista Korean sodasta kertovaa näytelmää *Toisen rintaman takana*.²³

Monien tietojen mukaan Prykä olisi saanut 10 vuoden tuomion. Oli normaalia, että omaisille ilmoitettiin tuomioksi ”10 vuotta pohjoisella leirillä ilman kirjeenvaihto-oikeutta”, oli tuomio miten kova tahansa. Turvallisuuspalvelun arkistosta ilmenee, että Prykä on rikoslain pykälän 58/1a (isänmaan kavaltaminen) mukaan tuomittu 25 vuodeksi työleirille ja viideksi vuodeksi karkotukseen.²⁴

Lakkokomitea ottaa vallan

Mart Oja selittää, etteivät leirin 10/29 vangit ensin suinkaan päättäneet mennä lakkoon – päinvastoin, aluksi heiltä estettiin työntekeä. ”Iltapäivällä 26. heinäkuuta 1953 kaksi edellistä työvuoroa eivät olleet jostain syystä vielä palanneet kaivoksesta, noin viiden kilometrin päästä. Seuraavat vuorot odottivat turhaan lähtöä ulkona ja palasivat sitten parakkeihin.” Osa vangeista alkoi ottaa aurinkoa.²⁵ ”Seuraavana päivänä alettiin puhua avoimesti ääneen lakosta.” Kukaan ei mennyt töihin, ja ensi kertaa kaikki vangit olivat yhtä aikaa leirissä. Vankien käskystä pelokkaat vartijat poistuivat leiristä; nämä olivat turvallisuussyistä liikkuneet siellä ilman aseita. Kukaan ei tehnyt enää tarkastuksia. Ruokaa sentään vielä toimitettiin.²⁶

Eräiden tietojen mukaan lakkokomitea perustettiin illalla 26. heinäkuuta, ja ainakin 7. leirillä, mistä kaikki oli alkanut, tällaiseen komiteaan kuului noin 300 miestä (järjestysmiehet ehkä mukaan lukien).²⁷ Anne Applebaumin mukaan puolalainen Edward Puca kertoi myöhemmin olleensa lakkojohtaja leirillä 10/29, mutta tietoa voi epäillä (ja Applebaum epäileekin), sillä varsinaiset johtajat yleensä kuolivat. Toisaalta ukrainalaiset väittivät, että heidän salainen organisaationsa suunnitteli kaiken etukäteen ja oli ”todellinen voima” monikansallisen komitean takana. Tapahtumasarjaa on arveltu viranomaisten provokaatioksi.

Eri leirien lakkokomiteoiden yhteisjohto muotoili vaatimukset, piti järjestystä yllä ja yritti estää provokaatiot. Antamalla lupauksia, erottamalla johtajat muista vangeista ja tyhjentämällä leirit viranomaiset lopettivat lakkoilun Norilskissa ja Vorkutassa, mutta tässä Vorkutan *lagpunktissa* he eivät onnistuneet.

Leirin 10/29 entiset vangit kertovat, että tilanne vaikutti äärimmäisen vaaralliselta. Vartijoita ei enää päästetty leiriin, eivätkä he sinne yrittäneetkään. Valtaa piti komitea, jossa oli edustajia kaikista leirin kansallisuuksista, suomalaisista Prykä; enemmistöinä olivat ukrainalaiset, puolalaiset ja baltit.

Tunnelmat kiristyivät, sillä vangit kuolivat ammuntaa läheisen TES:n eli lämpövoimalan alueelta. Huhuttiin siellä ammutun lakkolaisia. Lisäksi kerrottiin, että sotilaat eivät noudattaneet tulituskäskyä 7. leirillä, jolloin MVD-majuri oli itse ampunut konepistoolilla kaksi mielenosoittajaa.

Leirin 10/29 iskulauseita olivat: ”Vapaus tai kuolema!” ja ”Vaadimme vapautta ja ihmisarvoista elämää!” Yhden parakin katolle kirjoitettiin suurin valkein kirjaimin: ”Vapaus meille, alas stalinilainen orjuus!”²⁸

Komitea vaati suoria neuvotteluja hallituksen ja puolueen korkeiden edustajien kanssa tuomioden välittömäksi tarkistamiseksi ja työolojen helpottamiseksi. Vain

22. Mayme Sevander (1993) *Red Exodus. Finnish-American Emigration to Russia*, Duluth: Ocat, 153–154, 202; Matti Lehtiön sähköposti 19.10.2003.

23. Kirjoittajan tekemä Lahti-Argutinan haastattelu keväällä 2008. Sevanderin mukaan vuosi olisi ollut 1952 ja paikka Aunus. Suomalainen teatteri muutti kuitenkin jo 1949 pois Aunuksesta.

24. Spisok. Ranennyh zakljutsonnyh... Vorkuta 21. VIII 1953. Poretiksen kokoelma, kopio kirjoittajan hallussa. – Tällaista rangaistusta ei lain k.o. pykälä kuitenkaan näytä tunteneen. Venäjän rikoslain pykälä 58/1a (vuodelta 1934): Isänmaan kavaltamisesta (esim. vakoilusta, sota- tai valtiosalaisuuskien paljastamisesta, siirtymisestä vihollisen puolelle, loikkauksesta tai lennosta ulkomaille) langetetaan yhteiskunnallisen turvan korkein rangaistus: ampuminen ja omaisuuden takavarikko. Lieventävien asianhaarojen vaikuttaessa tuomitaan vapauden menettämiseen kymmeneksi vuodeksi ja omaisuuden takavarikkoon.

25. Ojan ja Poretiksen haastattelut, kirjeet ja muistiinpanot. Schülerin mukaan lakko alkoi tällä kaivoksella 24.7. Schüler (2001) 25.

26. Ojan muistiinpanot 1.8.2001.

27. Kindel (2007); Šilde 50.

28. Kindel (2007); Šilde (1956), 233.

Moskovasta tullut valtuuskunta kelpaisi, Komin pääkaupungista Syktyvkarista saapuneiden kanssa ei keskusteltaisi!

Valtuuskuntia tuli useampiakin – ensimmäinen Vorkutasta ja toinen Syktyvkarista. Ne kysyivät, mikseivät vangit ole töissä. Töihin luvattiin mennä vasta kun saataisiin ”ihmisarvo”.

Vorkutan leirikomentaja, kenraalimajuri Derevjanko ei mahtanut lakkolaisille mitään. Moskova suhtautui tilanteeseen hyvin vakavasti. Parin päivän kuluttua, 28. tai 29. heinäkuuta, saapui hienolla autollaan huolestunut kenraali Ivan Maslennikov, leireistä vastaava varasisäministeri, kaksinkertainen ”Isänmaan sankari”, joka oli komentanut sodan lopulla 3. Baltian rintamaa. Mukanaan hänellä oli suuri saattue, muun muassa Neuvostoliiton pääprokuraattori Roman Ruvenko, joka oli ollut pääsyyttäjä Nürnbergin sotarikostuomioistuimessa.²⁹

Maslennikov ilmoitti, että hän oli tullut ”eliminoimaan joukkomittaisen sabotaasin ja tottelemattomuuden”. Hän puhutteli vankeja ”kansalaisiksi” ja ilmoitti, että hallituksessa valmisteltiin ”radikaaleja muutoksia leirijärjestelmään”. Hän patisti töihin ja koston, että teollisuus tarvitsi hiiltä.

Vangit sanoivat, että heidän ”vertaan on jo kyllin kauan imetty” ja esittivät omat vaatimuksensa. Nyt ensi kertaa niihin vastattiin jollain muulla kuin väkivallalla. Kenraali kuunteli ja sanoi tutkivansa vaatimukset. Hän lupaili helpotuksia ja etuja. Vankien edustajat puolestaan ilmoittivat, että heille kelpaisi vain amnestia, armahdus.

Tapaaminen Maslennikovin kanssa päättyi, kun esiin astui vanki, joka oli palvelut kompanianpäällikkönä hänen 39. armeijassaan. Hän syytti, että sen jälkeen, kun oli jääty saksalaisten saarroksukseen, oli kenraali itse paennut lentokoneella ja jättänyt miehensä vihollisen armoille.³⁰

”Ja te seisotte nyt edessämme rinta täynnä mitaleita ja puhutte oikeudenmukaisuudesta”, entinen yliluutnantti huusi. Hän sanoi olevansa leirillä vain siksi ettei voinut haavoittuneena välttää sotavangiksi joutumista. Kenraali menetti itsehillintänsä ja huusi, että rikollisia rangaistaan jokaisessa valtiossa. Vangit vastasivat vihellyskonser-

tilla, käänsivät selkensä ja marssivat parakeihin. Lopputulos oli se, että ruoka-annoksia pienennettiin entisestään. Leipännormi väheni 400 grammasta 250 grammaan päivässä, puuro 150 grammasta 100:aan.³¹

Moskovan komission salaisessa raportissa todettiin, että ”sabotaasin organisoijat lähettivät neuvotteluun kaikkein vihamielisin asennoituivat vangit, jotka esittivät aiemmin demagogisessa hengessä valmistellut ultimaatumit”.³²

Vangeille puhui myös Rudenko. Ukrainalainen Djurka Levando ja liettualainen Heinrich Jaskunas neuvottelivat hänen kanssaan komitean edustajina ja sanoivat lakkojohdon ottavan kaiken vastuun tapahtumista.

”Tiedämme kyllä, mikä meitä odottaa. Tutkintotuomarit ja Berijan miehet soittavat vielä pianoa meidän kylkiluillamme”, he sanoivat. Rudenko antoi kunniasanansa, ettei niin kävisi. Sisäministeri Lavrenti Berija oli erotettu puolueesta ja tehtävistään 10. heinäkuuta. Juuri Moskovan valtataistelu selittäneekin sen, ettei vankikapinoita tukahduttettu heti väkivallon.³³

Neuvottelut katkesivat, kun lakkolaiset kieltäytyivät palaamasta työhön. Odotettiin Moskovan vastausta.

Kun 1. elokuuta 1953, leirivaltauksen seitsemäs päivä³⁴ valkeni, vangit näkivät, miten lähes 30 amerikkalaisvalmisteista kuorma-autoa toi paikalle satoja aseistettuja sisäministeriön MVD:n sotilaita. Nämä saartoivat leirin kolmessa ketjussa. Konekivääreitä pantiin aseisiin, ja MVD-miehet korvasivat vartijat torneissa. Kranaatinheitimiä varten kaivettiin kuopat, jotka sadevesi kuitenkin heti täytti. Vangit kuulivat sotilaiden kiroilevan olosuhteita.

Jo aamuyöllä kovaäänisistä oli alkanut kuulua kovaa sotilasmusiikkia. Kello 11 musiikki vaikei ja kaikkien vankien käskettiin kokoontua leirikentälle. Lääkäreitä, sanitäärejä, keittiöhenkilökuntaa ja sairaita kehoitettiin asettautumaan joukon keskele.³⁵ Vankien joukossa ollut latvialainen pappi Janis Mendriks antoi halukkaille kii-reesti viimeisen ehtoollisen. Pappi kieltäytyi pukeutumasta lääkärin takkiin, mikä olisi ehkä pelastanut hänen henkensä, ja meni eturiviin tavallisten vankien joukkoon.

Seuraavaksi kuului Derevjankon kuulutus: ”Olen antanut joukoille käskyn lopettaa tänään kollektiivisen työstä kieltäytymisen.” Portit olivat auki, ja vankien oli poistuttava leiristä viiden minuutin kuluessa. Lähtijöitä ei rangaistaisi. Käsky kerrattiin ”viimeisen kerran”, mutta juuri kukaan ei totellut. Jotkut kyllä yrittivät poistua, mutta se ei ollut mahdollista, sillä portin edessä oli vankien muodostama tiukka ihmismuuri, joka huusi kuorossa iskulauseita.

Virolaisen Jüri Kindelin mukaan Rudenko yritti vielä tässä vaiheessa puhua vangeille, jolloin joku upseerivanki olisi huuhanut: ”Teidänlaisenne Ukrainan ja Puolan kansojen pyövelin olisi pitänyt olla eturivissä syytettyjen joukossa Nürnbergissä sen sijaan että olitte syyttäjänä!” Heti sen jälkeen kovaäänisistä kuului taas käsky: ”Antautukaa, tulkaa heti ulos leiristä!”

Rudenko ja korkeat upseerit alkoivat poistua tässä vaiheessa Kindelin kertoman mukaan. Kuorma-autosaattueen mukana portille oli tullut paloautoja, samoin ambulanssi. Sotilaat valmistautuivat nyt ruiskutamaan paloletkuilla vankirivistön hajalle, jotta halukkaat voisivat poistua. Ihmismuuri alkoi kuitenkin työntää paloautoa taaksepäin kuin se olisi ollut lelu.

Yhteislaukaus ja tulitus

Silminnäkijäkertomukset eroavat, mutta pääpiirtein näin kaikki jatkui: joku ukrainalainen riisti venäläisen luutnantin kädessä letkun ja heitti sen sivuun; toisen tiedon mukaan hän katkaisi letkun puukolla. Rudenko kiiruhti kohti, mutta ukrainalainen sulautui miesjoukkoon. Kuului vihaisia huutoja ja herjoja. Rudenko tarttui silloin paidasta lähintä miestä, joka oli jäärapäinen puolalainen. Alkoi kiiwas vetokamppailu. Kun Rudenko oli jäämässä tappiolle, veti hän esiin pistoolinsa ja surmasi puolalaisen kahdella laukauksella päähän.³⁶

Pistoolinlaukauksen kajahtaessa sotilaat olivat ottaneet ampuma-asennon. Rudenko, joka oli jäänyt ”rintamien” väliin, heittäytyi maahan. Ensimmäinen yhteislaukaus pistoolein ja konepistoolein kajahti Derevjankon komennosta sekä maasta että torneista. Kohta konekivääritkin liittyivät mukaan.

Vangit olivat lukittuneet tiiviiksi rintamaksi pujottamalla kätensä toistensa kynnärtaipeisiin. Näin osuman saaneet eivät heti kaatuneet, ja väistäminen ja suojautuminen oli vaikeaa. Takana olleet eivät heti tajunneet, mitä tapahtui, ja työnsivät muita eteenpäin.

Eino Prykä oli silminnäkijöiden mukaan etummaisista miehiä porttiaukon sulkijoiden joukossa. Vieressä seissyt Oja kertoo, että luodit lävistivät Prykän molemmat jalat polven yläpuolelta. Kindel näki miten Wienin yliopiston professori, tohtori Karl Schmidt kaatui maahan ja miten veri virtasi hänen suustaan ja rinnastaan. Pappi Mendriks, joka oli onnistuneesti piilotellut leirin ainoaa Raamattua, sai sarjan osumia polvistuttuaan kuolevien puoleen ja oli ”kuin keskeltä poikki sahattu”, kuten lääkäri totesi myöhemmin ruumista tarkastaessaan.³⁷

29. Schüler (2001) 25; Daukšts (2003); Šilde (1956) 235, 239; Porietiksen haastattelu.

30. Schüler (2001) 25.

31. Kindel (2007).

32. Daukšts (2003).

33. ”Berliini 9/2007”; Šilde 51; Schüler (2001) 25. – Berija tuomittiin kuolemaan 23.12.1953.

34. Jos on totta, että kaikki alkoi 26.7. (tai oikeastaan vasta 27.7.) kuten Oja väittää, olisi tämä vasta 6. tai 7. lakkopäivä. Schülerin ja Vilertsin mukaan (24.7.) laskien se olisi 9. lakkopäivä, Razbadauskasin (ks. viite 35) mukaan (25.7.) 8. ja Kindelin mukaan (26.7.) seitsemäs.

35. I. Razbadauskasin kirje 25.12.1976. Kopio kirjoittajalla.

36. Jotkut miehet muistavat, että pistooli kädessä olisi ollut Derevjanko; Schülerin mukaan miehen ampui joku muu upseeri. Jotkut sanovat myös, että pistoolinlaukaus oli ilmeisesti merkki tulituksen aloittamiseksi. Lähellä seissyt sotaveteraani, vanki, jota on arveltu baltialaiseksi, repäisi kuulemma aidasta laudan ja yritti lyödä sillä Rudenkoa, joka pakeni. Luodit olisivat niittäneet hyökkääjän maahan. Kukaan ei kuitenkaan osaa sanoa, kuka tämä balti olisi ollut. Rudenko ampui puolalaisen Ignatowiczin, katso A. Antonov-Ovseenko (1981) *The Time of Stalin*, New York: Harper and Row. Šildellä nimi on Ignatowitsch ja Applebaumilla Ihnatowicz. Šilde 52; Applebaum (2003) 443. Hieman epäselväksi jää, kuoliko puolalainen kuitenkin sotilaiden ensimmäiseen yhteislaukaukseen.

37. I. Razbadauskasin kirje 25.12.1976; Rinald Stankovišin mustiinpanot, kopio kirjoittajan hallussa; Ojan muistiinpanot; Kindel 2007. – Sekä Mendriks että Schmidt ovat virallisessa kuolleiden luettelossa. Pastori Mendriks rehalloitiin Latvian tasavallan prokuratuurin päätöksellä heinäkuussa 1991, siis vähän ennen Latvian uudelleenitsenäistymistä (Rehabilitointiasiakirja numero 578, 18.7.1991).

Eri vankiarvioiden mukaan tulitus kesti kaikkiaan 2–5 minuuttia. Oja väittää, että osa ammuksista oli kansainvälisen oikeuden kieltämiä räjähtäviä luoteja. Tulituksen tauottua parikymmentä raskasta kuorma-autoa ajoi leiriin. Maassa maanneet uhrin valokuvattiin, kasattiin autojen lavoille ja vietiin leirin lähellä olleeseen saharakennukseen. Heidät haudattiin hiljaisesti, tiukassa sotilasvartiassa elokuun 6. päivän vastaisena yönä, ja haudoille lyötiin pystyyn kepit, joihin kirjoitettiin jokaisen vankinumero.³⁸ Haavoittuneet raahattiin leirin sairastuvalle, ja Kindelin mukaan heitä pahoinpideltiin matkalla. Lääkintämiehiä tuotiin paikalle naapurileireistä.

Aidan piikkilangat katkaistiin tulituksen jälkeen, ja kaikki kävelemään kyenneet vangit komennettiin kädet ylhäällä lyöntien ja huutojen saattamina ulos tundralle. Myöhemmin heidät saatettiin yksitellen parakeihin, joissa kaikki oli mullin mallin tarkastuksen jäljiltä. Vangit kulkivat ohi pöydän, jonka ääressä istuivat upseerit ja ilmi-antajat; osa komennettiin oikealle, osa vasemmalle. Toinen ryhmä vietiin autoilla vankilaan ja tuomittaviksi.³⁹

Palajaajat näkivät, että maa oli jo pesty puhtaaksi verestä paloauton letkujen avulla ja että johdon parakin seinässä oli luodinreikiä. Jo samana iltana alkoi taas kaivos-työ, ja vangit pantiin myös rakentamaan arkkuja ja kaivamaan hautoja vainajille. (Ruumiit oli määrä heittää joukkohautaan, sitten päätettiin, että ne haudattaisiinkin lauta-arkussa. Nämä olivat niin hataria, että monet särkyivät nostettaessa.)⁴⁰

Muissa leireissä varauduttiin samanlaiseen välienselvittelyyn. Kaivoksen numero 3 leirissä lääkärinä palvellut Arnolds Vilerts kertoo, että sairastuvalla pidettiin puhuttelu, jossa kysyttiin, oliko leikkaus- ja sidetarpeita tarpeeksi, jos sisään tulee äkkiä jopa satoja potilaita kerralla.⁴¹

Useita kymmeniä kuolleita

Anne Applebaum sanoo teoksessaan *Gulag. The History of the Soviet Camps*, että tiedot vaihtelevat ja että viralliset asiakirjat puhuivat 42 kuolleesta ja 135 haavoittuneesta leirin 10/29 verilöylyssä. Tiedot todellakin

vaihtelevat suuresti, ja eräät leirillä olleet puhuvat jopa sadoista uhreista. Osvalds Porietiksen mukaan 53 kuoli heti, 137 haavoitui, ja myöhemmin kuoli vielä näitä haavoittuneita. Tiedot hän sanoo saaneensa leirin sairastuvalla työskennelleiltä.⁴²

Porietis osuu nähdäkseni lähelle totuutta. Vorkutassa ollut nyt jo edesmennyt lääkäri Vilerts onnistui saamaan uhriluettelon kopion turvallisuuspalvelun arkistosta Moskovasta.⁴³ Tämä pian ammunnan jälkeen (6. elokuuta) laadittu virallinen dokumentti listaa 53 ”haavoihinsa kuollutta” ja 123 haavoittunutta, näistä 48 vaikeasti haavoittuneita.

Kuolonuhrien joukossa oli eniten ukrainalaisia (30) sekä liettualaisia (10).⁴⁴ Viroalaisia kuoli nimistä päätellen neljä ja venäläisiä yksi. Yhtenä uhrina, numerona 87 haavoittuneiden listalla⁴⁵ mainitaan 1919

38. Kindel (2007).

39. Ojan ja Porietiksen haastattelut.

40. *Daily Telegraph* 3.1.2004; Schüller II.

41. Vilerts (2004) 127.

42. Applebaum (2003) 443, josta ei käy ilmi tiedon lähde. Muita tietoja: Leirin kapinaan osallistunut saksalainen kirjailija Horst Schüller kirjoittaa, että kuolleita oli 64 ja haavoittuneita yli 300. Leirillä niin ikään ollut virolainen Kindel kirjoittaa, että kuolonuhreja oli 56 ja haavoittuneita yli 200. Mart Oja sanoo, että 108 kuoli ja yli 300 haavoitui. Luvut hän kuuli muilta vangeilta, ja hän myös näki ruumiit sahalla, eikä voi uskoa, että niitä olisi ollut niin vähän kuin virallinen tieto väittää. Hänen mukaansa leirin puuseppä sai käskyn valmistaa 87 ruumisarkkua. Ceslovas Kareckasin muistelmien mukaan kuolleita ja haavoittuneita oli yhteensä 400–600. Šilde kuvailee kirjoissaan ammuttua tarkoin ja kertoo veren virranneen ”puroina”, mutta ei esitä tarkkaa arviota uhrien määrästä. Hän pitää sataa kuolonuhria ja satoja haavoittuneita mahdollisina. Šilden yhtenä lähteenä näyttää olevan Vorkutassa olleen romaniansaksalaisen Johann Urwich-Ferryn kirja *Obne Pass durch die UdSSR*. – Edellä mainittu uusi saksalaisteos Hedeler ja Hennig (2007) päättyy siihen, että uhrien määrä on *umstritten* (kiistelty). Yksikään tässä mainittu lähde ei näytä perustavan antamiaan lukuja virallisiin neuvostodokumentteihin – paitsi ehkä Porietis, jonka kotiarkistossa näkyvät olevan jäljempänä mainittujen asiakirjojen kopiot.

43. Spisok 179. Sisäministeri Sergei Krugloville. Zakljutsonnyh 10 lagernovo otdelnija Retškovo lagerja MVD SSSR... 6. VIII 1953. Porietiksen kokoelma, kopio kirjoittajalla.

44. Lisäksi 12 unkarilaista Kindelin muistaman mukaan, mutta unkarilaisia nimiä en lainkaan löydä. – Omaisille ilmoitettiin kuolinsyyksi esimerkiksi sydänkohtaus tai onnettomuus.

45. Spisok. Ranennyh zakljutsonnyh... Vorkuta 21.8. 1953. Kopio kirjoittajalla.

syntynyt vanki 28856 ”Eino Nilovitš Prjukja” (Eino Niilonpoika Prykä). Oja kertoo: ”Eino haavoittui jalkoihin eikä saanut heti hoitoa. Jalat amputoitiin muutaman päivän välein kuolioiden takia, ja hän käveli siinä välissä kainalokeppien avulla. Pian sen jälkeen hän kuoli. Hän ei tahtonut elää raajarikkona. Hän kysyi minulta: miten voi elää ilman jalkoja.”

Amputaatioita tehtiin sairastuvalla silloin paljon. Oja arvelee, että Prykä ehkä antoi verensä vuotaa kuiviin eli teki käytännössä itsemurhan. Hän näki Prykän ruumiin muiden joukossa. Porietiksen mukaan Prykä oli Leningradin vankilassa kertonut hänelle pohtineensa itsemurhaa mutta hylänneensä ajatuksen. Nyt haavoittuneena hän päätti itse päivänsä, Porietis sanoo.

Merkittävä kansannousu

Niin päättyi kansannousu, joka eräiden tutkijoiden mukaan oli merkittävin Neuvostoliitossa sitten vuoden 1921 matruusikapinan Kronstadtissa.⁴⁶ Viranomaiset – kolme korkeaa GuLag-upseeria – laativat Moskovalle (Maslennikoville) ”rauhattomuuksien likvidoinnista” raportin, jossa pohdittiin hyvin byrokraattiseen sävyyn, mihin toimenpiteisiin ”leirien turvallisuuden takaamiseksi” tapahtunut antoi aiheita. Muun muassa agenttitoimintaa vankien keskuudessa oli tehostettava ja leirin toimintaa ja vartiointia parannettava, lakkojohtajat piti siirtää ”vankilakurin alaisiksi” ja niin edelleen. Syyttäjän ja sisäministeriön oli myös määrä tutkia ilmoitukset ja valitukset leiriltä 10/29.⁴⁷

Leirin entiset vangit kertovat, että olot helpottuivat verilöylyn jälkeen, jo elokuun alussa. Numeroiden sijasta otettiin käyttöön vankien nimet, vapaampi kirjeenvaihto, pakettien vastaanotto ja omaisten käynnit sallittiin, tupakkaa saatiin, parakkeja ei lukittu yöksi ja ikkunoista poistettiin kalterit. Hyvin tehdystä työstä luvattiin aikaistettu vapaus, ja lähellä vapautusta olleet vangit saivat kävellä töihin ilman vartijoita. Nämä uudistukset eivät vielä levinneet kaikkialle Vorkutlagiin.⁴⁸

Toisaalta tuhannet vangit saivat lisäran-

gaistuksen, vuoden pidennyksen tuomioon, ja tuhansien kerrotaan joutuneen myös tiukennetun kurin alaisiksi.⁴⁹ Syyskuussa 1953 Vorkutassa oli oikeudenkäynti pääsyyllisinä pidettyjä vastaan, ja tuomitut kyydittin pois. Jaskunas yritti puolustautua pitämällä oikeudessa pitkän esitelmän neuvostovallasta Baltiassa.

Sen jälkeen vangit pitivät aina 1. elokuuta hihassaan mustaa nauhaa. Vorkuta ei rauhoittunut: leireillä oli levottomuuksia vielä vuosien 1953 ja 1954 aikana. Touko-kesäkuussa 1954 Kazakstanissa Kengirin leirillä, jolla pidettiin lähinnä ukrainalaisia ja jonkin verran baltteja, oli vankikapina, joka kesti peräti kuusi viikkoa. Sielläkin sotilaiden hyökkäys lopetti vapauden kauden verisesti.⁵⁰

Leirin 10/29 haavoittuneet näyttivät uusille tulokkaille ylpeinä arpiaan. Joulukuussa 1954 Oja vapautui Vorkutasta, mutta Viroon ei ollut lupa matkustaa. Porietiksen vuoro oli seuraavan vuoden syksyllä.

Vuonna 1955 puhkesi Vorkutassa uusi yleislakko, joka lisäsi painetta uudistuksiin, sai nopeasti aikaan parannuksia ja merkitsi lopun alkua massamuotoiselle GuLag-järjestelmälle. Vartijat poistettiin Vorkutlagin leireistä, ja vangit saivat hankkia asuntoja leirien ulkopuolelta. Pian alkoivat laajat vankien vapauttamiset. Vorkutan leirit suljettiin 1962.⁵¹

Kaivoksen 29 paikkaa ei ole merkitty. Siitä on jäljellä vain tiilikasoja, lahonneita puupalkkeja ja rautatien jäänteitä. Baltit ja Venäjän Memorial ovat kaunistaneet Jur-Shorin hautausmaata, jossa kesän 1953 uh-

46. Daukšts (2003). Konstanzin yliopiston professori Wolfgang Schuller laskee Vorkutan lakon ”20. vuosisadan suurin post-stalinilaisiin vapausliikehdintöihin”. ”Berliini 9/2007.”

47. PLAN rabotu komissii MVD SSSR po Retšomu lagerju 3.8.1953. Porietiksen kokoelma, kopio kirjoittajalla.

48. Ojan haastattelu; Vilerts (2004) 133; Šilde (1956) 243.

49. Šilde 53.

50. ’Horror Films’, Economist.com 27.9.2007. Myös Pötman leirillä oli ammuttu lakkolaisia 1.8.1953, muun muassa useita baltteja. Šilde (1956) 242.

51. Vorkutas sacelšanas atcerei, *Laiks* heinä-elokuu 2003; Applebaum (2003) 454. Šilde (1956) 245.

rit lepäävät, ja liettualaiset ja virolaiset ovat pystyttäneet sinne muistomerkkejään.⁵²

Totuutta Eino Prykän kuolemasta ei koskaan kerrottu omaisille. Vaimo sai tiedon, että Eino oli menehtynyt vankeutensa alkuvaiheissa ”työtaturmassa pohjoisessa kaivoksessa”. Kiersi myös huhuja, että turvallisuuspalvelu olisi päättänyt käyttää kuutta kieltä puhuvaa komeaa ja esiintymiskykyistä miestä johonkin salaiseen tehtävään.⁵³

Eero Konkan muistelmien⁵⁴ mukaan Jenny Kemova sai 1950-luvun lopulla viestin Vorkutassa olleelta virolaiselta. Mies kertoi, että Eino Prykä ja hän olivat nukkuneet öisin vierekkäin laverilla kaivoksessa, missä he työskentelivät. Prykä oli pian kadonnut, ja vartija oli ilmoittanut onnettomuuden sattuneen ja Prykän kuolleen leikkauspöydälle.

Sevander sai 1999 Venäjän turvallisuuspoliisin FSB:n arkistosta tiedon, että Prykää ei rehabilitoida eli hänen mainettaan ei palauteta ja tuomio maanpetoksesta jää voimaan. Lahti-Argutina kertoo, että Petroskoin KGB/FSB kieltäytyi antamasta tietoja Prykästä muille kuin omaisille, ja omaisia ei enää ollut Kemovan kuoltua.⁵⁵ ■

52. 'Vorkutlagâ, aiz trejdeviðâm jûrâm...' 12.8.1989 ja 'Politiski represçto piemîðas dienas Vorkutâ' 22.12.1990 (lehtileikkeitä, joihin ei ole merkitty lähteitä).

53. Sevander (1993) 154; Matti Lehtiön sähköposti 19.10.2003.

54. Eero Konkka 'Läpi sumuharson', *Punalippu* 8/1989, sekä saman lehden Kirjekesselistä-palsta.

55. Lahti-Argutinan haastattelu 2008. Hänen mukaansa Prykän elämä ja kohtalo on askarruttanut petroskoilaisia vuosikymmenet.